

Gök börüler we arslanlar

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Gök börüler we arslanlar KÖK BÖRÜLER VE ARSLANLAR

Çin kaynaklarında, Kök Türk Kağanlığı 630'dan sonraki fetret devrinden çıkarken, Türklerin liderliğini üstlenen iki aileden bahsederler. Bunlardan birisi A-shih-na (Aşina) ailesidir ki; Bumin'in dolayısıyla, İl-teriş Kağan'ın mensup olduğu kabiledir.[1] Bir diğeri de A-shih-teler (Aşite), yani ünlü devlet adamı, alim ve komutan Tunyukuk'un ailesidir.

Kök Türklerin menşei hakkındaki efsaneler anlatılırken, Çin yıllıklarında onların Hunların bir kolundan geldiği söyleniyor. Efsaneye göre, bunlar Aşina adlı bir aileden türemişlerdir. Kök Türklerin ataları düşman bir devlet tarafından top-yekûn öldürülürler. Bu katliamdan yalnızca bir çocuk kurtulur. Onun da kollarını ve bacaklarını keserek büyük bir bataklığın içine atarlar. Yeryüzünde olup-biten bu işleri Tanrı makamından seyrederken, kendi yaratmış olduğu bu kutlu ırkın yok olmasına razı olmaz. Onun için bu çocuğun yanına bir dişi kurt gönderir. Bu dişi kurt (börü), çocuğa et ve yiyecek getiriyordu. Bunlarla beslenen çocuk ölümden kurtulur. Biraz büyüyen çocuk, kurtla birleşir ve kurt ondan gebe kalır. Etrafta kurt gibi yaşayan bir çocuğun olduğunu duyanlar, onu öldürmeye geldikleri zaman, kurt Tanrı'dan gelen buyruğu dinleyerek, çocukla birlikte yaşadıkları göl kıyısının kuzeyinde bulunan bir dağa kaçar. Bu dağın içerisinde çok büyük bir mağara vardır. Börü çocuğa yol göstererek mağaraya girer. Burası o kadar güzel bir yerdi ki, Tanrı bu Türk çocuğunu adeta cennetin dünyadaki bir eşi olan mağaraya özellikle getirmişti. Onun burada çoğalmasını, güçlenmesini ve yeniden kendi adaletini uygulamasını istiyordu. Börü burada on erkek çocuk doğurdu. Bu on çocuk büyüyünce, bu dağı bin bir güçlkle geçip, on tane kız kaçırıp buraya getirdiler ve burada çoğaldılar. Bunlardan birisi kendine Aşina soy adını

alarak, çadırının önünde kurt başlı bir sancak astı. Daha sonra bunların hepsinin başı oldu.[2] Görüleceği üzere bu efsanede dişi kurtun önemli bir rolü vardır ve Türk soyunun türeyişiyle de yakından alâkalıdır.

Kök Türk Kağanlığının fetret zamanından çıkışında yeniden gördüğümüz Aşitelerin kimliği konusunda ciddi bir araştırma yapılmamıştır. Belki buna eski çince ve yeni çince kavramların farklı olması sebep olmuştur. Çin kaynaklarında Aşitelere ait çeşitli kayıtlar karşımıza çıkmaktadır. 626 senesinde İl-Kağan'ın Çin'e taarruzu başarısızlıkla neticelenmiş ve bu savaşlarda irkin unvanını taşıyan Aşite Wu-mo-c'ho esir düşmüştü.[3] Yine bilindiği gibi 679 yılında A-shih-te Feng-chih ve A-shih-te Wen-fu adındaki iki Türk ileri geleni, kendilerine bağlı kabilelerle birlikte Çin'e karşı ayaklanmışlar ve Aşina soyundan Ni-shu-fu'yu başlarına geçirmişlerdi. Ancak güçlü Çin ordularının karşısında teşkilatlanamamış Türk birliklerinin mağlup olması ve Aşite Feng-chih'nin talihsiz bir şekilde esir edilmesi, büyük bir ihtimalle Çinliler tarafından Türkler arasına sokulan anlaşmazlıktan dolayı Aşina Ni-shu-fu'nun öldürülmesiyle birlikte, Çin'e karşı başlatılan bağımsızlık hareketleri bir ara kesintiye uğradıysa da; bu kez de Aşina sülalesinden Fu-nien'in, Aşite Wen-fu ile anlaşarak Çin'e saldırmaları Türkleri yeniden harekete geçirdi. Büyük bir Çin ordusu mağlup edilmesine rağmen, Çinliler tekrar Türklerin arasına ikilik sokarak, iki başbuğu birbirlerine düşman etti. Birçok Türk ileri geleni esir edildi ve Aşina Fu-nien'le birlikte Aşite Wen-fu'da dahil olmak üzere, Kağan soyundan 54 kişi idam edildi.[4] Bunların ölüm hadisesi ve milletin serzenişi Kök Türk kitabelerinde şöyle dile getirilmektedir: Türk milleti şöyle demiş; "devlet sahibi idim, devletim şimdi hani? Kimin devleti için kazanıyorum" demiş. "Kağanlı millet idim, kağanım hani? Hangi Kağanın işini-gücünü çeviriyorum" demiş. Böyle söyledikten sonra Çin imparatoruna düşman olmuşlar, ancak düşman olduktan sonra kendini tanzim ve tertip edemediğinden yine teslim olmuşlar.[5]

Aşina ve Aşite ailesinin bu kanla sona eren hareketinden hız alan Türkler, yine bu iki ailenin önderliğinde ortaya çıkmışlardır. Onların başında bu kez Aşina Kutlug ve Aşite Yüan-chen, yani Tunyukuk vardır. O da, diğer Aşite ileri gelenleri gibi, Aşinalara yardımcı olmuş ve devlet kuran aile olarak bu sülale tarihi geçmiştir. Biz daha önceki bir çalışmamızda, Tunyukuk'un adı meselesine kısaca değinmiştik.[6] Tunyukuk'un adındaki "Tun" veya "Ton" (Tong~Tung) büyük bir ihtimalle A-shih-te'yi ifade etmektedir. Hem Kök Türkler, hem de Uygurlar çağında Tun/Ton/Tung/Tong soyadını taşıyan kişilere sıkça tesadüf etmek de mümkündür[7]. Bilindiği gibi 779 senesinde, Yaglakar ailesinden Böğü Kağan'ı öldürerek Uygur tahtına çıkan Tonga Baga Tarkan da, büyük bir ihtimalle Tunyukuk'un soyundandır. Ayrıca daha sonraki yüzyıllara ait bir kitabede, Tunyukuk'un nesillerinin Uygurlara da hizmet ettiği[8] söylenmektedir.

Görüleceği üzere Türk Devletinin kuruluşu sırasında rol oynayan iki aile Aşinalar ve Aşiteler daima birbirlerine yardımcı olmuşlardır. Aşinalar kadar Aşiteler de devletin yönetiminde söz hakkına sahip oldukları halde, 8. yüzyıla kadar hiçbir zaman Kağan biz olalım diyerek ortaya çıkmamışlardır. Bu sayede devlet her vakit güçlü olmuş ve devletin başındakiler en az kendileri kadar kudretli bir aileden destek aldıkları için girdikleri her işte arkalarını güvende hissetmişlerdir. 8. yüzyılın ilk çeyreğinde (716), bilindiği üzere Kök Türk ülkesinde bir Kağan değişikliği söz konusudur. Meşhur Kapgan Kağan, Bayırku seferinden dönerken bir suikaste uğramış ve öldürülmüştü. Onun yerine geçme konusunda yeğenleri Bilge ve Köl Tigin ile oğlu İni İl Kağan arasında kıyasıya bir mücadele oldu. Neticede bu iktidar savaşını Köl Tigin'in sayesinde Bilge kazandı ise de, bu sırada devlete karşı birtakım Türk ailelerinin de isyan ettikleri görülmektedir. Çin kaynaklarının bildirdiğine göre, bu baş kaldıran aileler arasında A-si-lan (Arslan) kabilesi de vardır[9].

Şimdi eski kaynakların ışığı altında, arslanların Türk tarihinde ve kültüründeki önemi üzerinde duracağız. Malûm olduğu gibi, Nuh Tufanı ve Nuh'un çocuklarından dünyaya yayılma hikayeleri hemen hemen her toplumun inançlarına yer etmiştir. Tufan'dan sonra, Nuh'un oğlu Yafes'e de Turan denilen Türk toprakları düşer ki, efsanelerde Türkler bu Yafes'e bağlanır. Bize göre, Oğuz Kağan Destanı'nın bir değişik varyantı da, 17. yüzyılda eserini yazmış olan (1662-1663) İmamî'nin Han-nâme adlı kitabında anlatılmaktadır. İşte bu Han-nâme'de, Turan ülkesinde Yafes'in çocuklarının çoğaldığı, onun bir şehir kurarak, adına da Tohmaş (belki Tokmak?) dediği zikrediliyor. Yafes'in payitahtı bu şehirdir. Yafes'in bir de oğlu var, adı Maruh[10] ve lâkabı Türk; çünkü Türkçeyi ilk ortaya çıkaran bu kişidir ve bundan dolayı kendisine Türk diyorlar. Yafes'in çocuklarının hepsi arslan ve kurt gibidir. Arslan padişahlara, kurt da nökerlere (beylere) derler. Arslanlar hep hanlar ve sultanlar, kurtlar ise hep Özbekler ve serseriler olur.[11] Bununla beraber, İmamî kendisi de bir Özbek olmasına rağmen neden böyle bir açıklamada bulundu, pek anlaşılır gibi değildir.

Daha sonra İmamî, Oğuz Han'ın savaşları bahsine gelmektedir. Onun komutanlarından birinin adı Uluğ Arslan'dır ki, çok güçlü ve akıllı bir insandır. Pekçok savaştan önce, düşmanlarla birebir vuruşmalarda o yer almıştır. Hazar hanına karşı olan yürüyüş sırasında, Uluğ Arslan, Hazar Han'ı yakalıyor ve Oğuz'a getiriyor. Oğuz, Hazar'a çok kızdığı için bir kılıç darbesiyle, başını gövdesinden ayırıyor. Oğuz Han'ın beşinci seferinde de Uluğ Arslan karşımıza çıkmaktadır. Teke tek döğüşlerde Tibet Han, Türk yiğitlerini birer birer alt ediyor. Sonra Uluğ Arslan, Oğuz Han'ın yanına gelerek; "yarın meydana gireyim, Tibet Han'la teke tek döğüşeyim, sere-serpe savaşayım, baş kaldıranların başlarını taşlara vurayım, meydana böyle bahadırlık görülmüş olmasın. Ben nökerim, benim ortaya çıkıp da padişah yanında laf söylemem uygun ve doğru olmaz. Eğer izin verirsen ve gücüm yeterse Tibet Han'ı, Hazar Han gibi getireyim. Eğer buna muvaffak olamazsam, meydana

başını keseyim, başka erlere ibret olsun ve böyle baş kaldırmasınlar” diyor. Oğuz Han, Uluğ Arslan’a; “eğer gücün yeterse onu bana getir de elini, ayağını bağlayayım. Öğüdümü tutup, tövbe ederse aman vereyim, öğüdümü tutmaz ve sözümü kabul etmezse kılıçla başını keseyim” diyor ve ertesi gün Uluğ Arslan ile Tibet hanı erlik meydanında karşı karşıya geliyorlar. Üçgün üç gece süren bir mücadelenin sonunda Uluğ Arslan dağ parçası gibi ayağa kalkıyor, hançerini çalıyor ve Tibet hanı cansız yere düşüyor.[12]

Uluğ Arslan’ın faaliyetleri Oğuz Han’ın oğlu Uluğ Han çağında da devam etmektedir. Bu sırada Özbekler de Türk birliğine dahil oluyorlar, fakat İmamî anlayamadığımız bir şekilde veya zamanın şartlarına uyarak Oğuz Kağan Destanı’nı değiştirmiş olduğundan Türkmenleri düşman gösteriyor[13] ve Türkmenlerle olan savaşlardan bahsediyor. Bu savaşlardan birinde yine teke tek kavgada Uluğ Arslan’ın başarılarından söz edilmektedir.[14] Bir defasında da Uluğ Arslan, Türk illerindeki mücadelelerinde, herkesi öldüren Kıpçak Han’la vuruşuyor. Onu da yakalayarak hanının karşısına dikeyor. Uluğ Han buna nasihatte bulunuyor: “Sen benim kardeşimsin, babam Oğuz Han’ın oğlusun” diyor.[15]

Uluğ Han’dan sonra, kardeşi Toktamış ve ardından onun oğlu Bekitmiş[16] Han tahta çıkıyor. Onun zamanında bir tufan oluyor. Uluğ Arslan ile Bekitmiş Han, bakıyorlar her taraf darma-dağınık. Bir gece Bekitmiş Han, bir ejderhaya yakalanıyor. Ejderha onu yutarken, Uluğ Arslan kılıcını çekip, ejderhanın başına indirerek, Bekitmiş’i kurtarmak istiyor, fakat ejderha ile Bekitmiş Han da ölüyor. Olup-biteni halka anlatan Uluğ Arslan’ı halk kendine baş yapıyor. Ancak Bekitmiş’in oğlu Telim biraz büyüdükten sonra, yeniden ülkenin idaresini üstleniyor. Bu sırada Uluğ Arslan ile Telim’in arası açılmış olsa gerek ki, o ata topraklarından uzaklaşıyor. Fakat onun arslan bahadırlığını herkes biliyor. Oğuz Han’dan sonra, Uluğ Han ve Toktamış zamanlarında iyi işler görmüştür. Yaşı bini geçen bu aksakal artık yaşlanmıştır. Tanrı ona da bir

oğul veriyor. Yedi günlük olunca bütün bilginlerin ve aksakalların katıldığı bir kengeşte oğlan'a Ejder-i Arslan adı konuyor.[17]

Biz efsanedeki Uluğ Arslan ile tarihteki Tunyukuk'un birbirlerine çok benzediklerini sanıyoruz. Her ikisi de; hem tarihî kaynakları, hem de efsaneleri karşılaştırdığımızda iyi birer asker, devlet ve millete yol gösteren akıllı birer danışmandırlar. Tunyukuk'un üç hükümdara hizmet etmesi gibi, Uluğ Arslan'ın da birkaç Türk Kağanının emrinde bulunması enteresan bir noktadır. Ancak burada dikkati çeken bir husus da, Uluğ Arslan'ın hükümdarlık sevdasında olmamasıdır. İmamî, Han-nâme'nin başında herne kadar arslanları han sınıfına koyuyor, kurtları da bey addediyorsa da, efsanedeki durum biraz terslik arz etmektedir. Çünkü Uluğ Arslan ve onun oğlu Ejder-i Arslan, her zaman devlet hiyerarşisinde ikinci derecede gözükmemektedir.

Tabi ki arslan motifi Türk destanlarında sadece bununla da sınırlı değildir. Şecere-i Terakime'de; Buğra Han-oglu Kuzı-Tigin'in oğlu Arslan adını taşımaktadır ve 70 yıl hanlık yaptıktan sonra ölmüştür. Yine Ebu'l-gazi adı geçen eserinde, Yogurmuş-oglu Togrıl'ın 20 yıllık hanlığından sonra, Yogurmuş'ın küçük oğlu Arslan Korkut Beg'in han olduğunu ve 10 yıl idarede bulunduğunu söylüyor[18]. Bize göre, Ebu'l-gazi'nin anlattığı bu dönem, Selçuklu Kınık boyunun hakimiyette kaldığı devirdir ki, yine kaynakların belirttiğine göre, 1040'taki Dandanakan Savaşının başında, yakalarında bazı "arslan" amblemi bulunan askerler, Gazneli ordusunu bırakarak, Selçuklu saflarına katılmışlardı[19].

Kırgız Türklerinin Er Manas'ı da, Talas boyunun arslanına benzetilir[20]. Dede Korkut hikayelerinde ise; Basat "dururken, kalkarken yerim senin gibi değil, gündüz ve aydınlıktır. Karanlık gecede yolumu şaşırırsam, ümidim Allah'dadır! Büyük bayrağımızı taşıyan hanımız, Bayındır Han'dır. Savaş gününde önden tezip giden alpımız, Ulaş-oglu Salur Kazan'dır Atamın adını sorarsan Kaba-ağaçtır[21]. Anamın

adı nedir dersen, Kağan Arslan'dır. Benim adımlı sorarsan Oruz-oglu Basat'tır" diyor[22]. Fakat burada ilginç olan nokta, Basat'ın anasının adını Kağan Arslan olarak belirtmesidir. Biliyoruz ki AlpArslan'ın kız kardeşinin adı da Arslan Hatun'dur[23]. Demek ki, arslan unvanını kadınlar da taşıyabilmekteler.

Ayrıca birtakım maddi kültür unsurları biçiminde de karşımıza arslan motifi çıkmaktadır. Büyük bir ihtimalle 8. veya 9. yüzyıldan kalma mezar kitabelerinde de arslan adını görmemiz mümkündür. Mesela Kızıl-Çıra II Yazıtı[24], 7. satırda "Arslan Külüg Tirig-oglu Külüg Togan"ın adına rastlıyoruz. Hun dönemine ait Pazırık mezarlarında yarı arslan, yarı boga motifleri görülür[25]. Bununla beraber arslan ve Türkçe "Arslanlık Örgin" denilen arslanlı taht gibi motiflerin İç Asya'ya Hunlar ve Tabgaçların Budizmi kabulüyle girdiği söyleniyorsa da; biz bu görüşe şimdilik katılmıyoruz. Buna karşılık Asya'da "tonga" ya da "bars"ın olduğu belirtiliyor. Budizmin tesiriyle Kök Türk Kağan soyundan Taspar (Tapar) Kağan'ın da bu arslan unvanını kullandığına işaret ediliyor[26]. Türk kültür tarihçisi E.Esin bu iddiasına ilave olarak, daha sonra Türk hükümdarlarına mahsus, yaygın bir ad veya unvan olmuştur, demektedir. Moğolistan'daki Şivet-Ulan harabelerinde insan heykelleri ve geyik tasvirli bir taş, dört arslan ve dört koç heykelinin bulunduğunu da biliyoruz. Arslan heykellerinin sol ayaklarındaki tamgalar, Kök Türk Kağan sülalesinin tamgasıdır. Ordu-Balık adlı Uygur başkenti kalıntıları da epey sayıda arslan heykeli ortaya çıktı. Bunlar Hun ve Tabgaç arslanlarından daha gerçekçiydi.

Tuva'da, Uluğ-Kem kıyısında bulunan arslan başlı bir insan tasvir eden mezar heykeli[27], arslan an'anesinin izlerini taşır.

İslam tarihçilerine göre de, arslan Türk ikliminin hayvanıdır. 576'da İstemi Yabgu'yu ziyaret eden Bizans elçisi Zemerkhos, İstemi'nin altın tahtının dört arslan kaidenin üzerine yerleştirildiğinden bahsediyordu. Türgiş paralarında da arslan

ongunu görüldüğü gibi, Mısır Türk hükümdarı Bay-bars'ın arması da arslanı. Bu sultan inşa ettirdiğı köprünün üzerine taştan yontulmuş arslan heykelleri koydurmuştu. Bundan dolayı köprünün adı da "Arslan Köprüsü" idi. Türkistan, Hazar'ın batısı ve Avrupa'daki Türklere ait arkeolojik malzemelerle, İslam kaynaklarını da incelediğimizde, özellikle Batı Türklerinin sembolünün "arslan" olduğu görülecektir[28].

Şimdi gelelim arslan unvanlı diğer tarihî şahsiyetlere: Kök Türklerin batıdaki kardeşleri durumunda olan On-Ok grupları Issık-Köl'ün doğusundan Kafkaslara kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaşıyorlardı. Bu bölgenin idaresi zaman zaman On-Okların içerisinden çıkan değişik kabileler tarafından idare olunmuştur. Muhtemelen 8. yüzyılda Türgiş ağırlıklı Türkistan bölgesinin Buhara hakimi Tug-Şad, 726 yılında kardeşi Arslan Han'ı Çin'e elçi olarak göndermişti[29]. 739'da ise Fergana beyi olarak Arslan Tarkan adında biri anılıyor ki, Kara-Hanlıların cedlerinden olduğu kabul edilir[30]. Bundan başka 8. yüzyılın 40'lı yıllarında bilindiğı üzere Uygurların Kök Türkler ile kıyasıya bir mücadelesi olmuştur. 743 senesinde Kök Türk Kağanlığının başına Ozmış Tigin geçince, Uygur lideri Kutlug Bilge'nin oğlu ünlü Moyun-Çor onun üzerine yürüyerek ele geçirdi ve ortadan kaldırdı. Onun arkasından muhtemelen 745'te Peymey Tigin han olmuş, fakat bu kez de Kutlug Bilge ile kardeşi Arslan İrkin (A-si-lan Hsien-chin) Peymey Kağan'ı öldürüp, başını Çin'e yollamışlardı[31]. Mani metinlerinde, 766 yılında Talas bölgesinin hakimi olarak Karluk menşeli Çigil Arslan'ın adını görmekteyiz[32]. 10. yüzyılın sonlarına doğru Turfan Uygurlarına giden Çin elçisi Wang Yen-te'nin hatıralarında 981'de, Turfan Uygurlarının başında Arslan Han unvanını taşıyan bir hükümdar zikrediliyor[33]. Bununla birlikte, herhalde 11. asırda Kaşgarlı Mahmud'un Müslüman Türklerle, Müslüman olmayan Türkler arasında geçen bir savaşta yer alan Bekeç Arslan Tigin adında bir Türk beyinden de bahsettiğini hatırlamakta fayda vardır[34]. Ayrıca tasavvuf hayatımızda da Arslan adını taşıyan bir dervişin çok büyük ehemmiyeti bulunmaktadır. Türk menkıbelerine göre, Oğuz Han'ın

payitahtı olan Yesi'de (Türkistan) bir tarikat kuran Ahmed Yesevî'nin bir tasavvuf şeyhi olan hocasının adı da Arslan Baba'dır (Arslan Bab/Arıstan Bab)[35].

Yeri gelmişken Türk tarihinin bir meselesinden daha bahsetmek gerekir. Orkun Yazıtlarından biri olan Tunyukuk kitabesinde, Oğuzların başına 686 senesinde Baz Kağan adında birinin geçtiği öğrenilir ve dolayısıyla kitabenin ilgili yerlerinde bir "Türk Sir Bodun" deyimi geçer[36]. Yalnızca Tunyukuk yazıtında geçen Türk Sir Bodun deyimindeki Sirin Türkçe bir kelime olmadığı, P.Aalto'ya göre sogdça "iyi, güzel" manasına gelen[37] Sir'in, On-Oklara da delalet ettiği söylenmekle[38] beraber, orta farsçada Sir'in "arслан" manasına geldiği[39] ve kelimenin etimolojisinin Özbek Türkçesi ve Tacikçede yaşayan Sir- ob, "bol su" kelimesiyle alâkalı olabileceği[40] söylenmiştir. Buna karşılık, B.Ögel: "Türk Sir Bodun herhalde, devletin temelini teşkil eden Türkler için söylenen bir deyim olsa gerekti. Türk Sir Bodun deyimi, özellikle vezir Tunyukuk'un yazıtında geçer. Fakat Sir sözünün anlamı, şimdiye kadar anlaşılmış ve açıklanabilmiş değildir. Kitabımızın her yerinde bu deyimi Birleşik Türk Milleti şeklinde açıkladık. Önemli Türk boylarından biri olan Tarduş Türklerine de, zaman zaman Sir-Tarduş adı veriliyordu. Tarduşlar da 630 senesinden sonra bir Kağanlık kurmuş Türk boylarından biri idiler. Onların bu Kağanlıklarının başkenti de Ötüken idi. Tarduşlar da zaman zaman diğer Türk boylarını kendilerine katmışlardı. Bu sebeple, Sir-Tarduş adının, Birleşik Tarduşlar anlamına geleceği de düşünülebilir"[41] demiştir. B.Ögel'in açıklamaları mantıklı görünmekle birlikte, Sir kelimesinin yukarıda belirtildiği gibi, arslan manasına da gelebileceğini göz-ardı edemeyiz.

Yine B.Ögel'e göre, Türklerin İslamiyete girmesi ve Uygurların büyük bir hanlık kurmaları üzerine arslan motifi kendini göstermeğe başlar[42]. Belki bunun en bariz örneğini Kara-Hanlı hükümdarlarının unvanlarında görebiliriz. Kara- Hanlı hükümdarlarının kullandığı başlıca iki unvan vardır. Bunlardan

biri Arslan, diğeri de Buğra'dır. Doğu kısmının hakimi olan büyük Kağan, Arslan Kara Hakan unvanını taşıyordu; batı tarafının idarecisi de yabgu durumunda idi ve Buğra Kara Hakan diye adlandırılıyordu. Her iki hayvan ismi Arslan ve Buğra aslında Karluk ittifakına dahil büyük grupların ongunuydu. Çiğillerinki arslan ve Yağmalarinki ise buğraydı. Şad yerine de Kara-Hanlılar "İllic Han" deyimini kullanmışlardır[43]. Bu eski Türk devletinin adeta 10. yüzyılda, bir Müslüman Türk sülalesinde tezahür etmiş şeklinden başka bir şey değildir. Kara-Hanlıların arslan unvanını kullanmalarının belki de bir sebebi, onların Türgiş-Karluk bakiyeleri olmalarındandır. Bilindiği üzere Karluklar 766'da çöken Türgiş iktidarının yerine Balasagun, Talas havalisine yerleşmek suretiyle Kök Türk Kağanlığının batı sahasında hakimiyet tesis etmişlerdi. Bu Karlukların başında Arslan İl-Tirgüg adında bir beg bulunuyordu[44]. Herhalde Türgiş ve Karluklardan sirayet eden bu gelenek Kara-Hanlılar ile beraber Selçuklulara da intikal etti. Mesela 1007 yılında Selçuk Beg ölünce, yerine Arslan Yabgu geçmişti. Onun gerçekte adı İsrail olarak bilinir[45]. Arslan Yabgu suretiyle şu sonucu da çıkarmak mümkündür. Eski Türk devlet teşkilatında yukarıda belirttiğimiz üzere Kağandan sonra yabgular ve şadlar geliyordu. Kök Türk ve Uygur çağında yabgular batıdaki Tarduş boylarına, ilk şad da doğudaki Tölöslere tayin ediliyorlardı[46]. Dolayısıyla hem Kara-Hanlılarda, hem de Selçuklularda arslan unvanlı kişilerin yabgu oldukları ortadadır. Ancak belirli bir zamandan sonra yabgu kelimesi anlam kaybetmiştir. Başlangıçta hükümdardan sonra ikinci dereceyi alan yabgu, büyük bir ihtimalle 8. yüzyıldan sonra, özellikle batıda han manasına da kullanılmıştır. Bunun gibi Selçuklu sülalesinde arslan unvanlı hükümdarlara çok sıkça tesadüf edebiliriz. Selçukluların bu yöneticilerinin adlarını saymaya gerek duymuyoruz.

1103 'te Ruslarla yaptıkları savaşta ölen Kuman-Kıpçak komutanlarından birisi de Arslan-Apa adını taşıyordu. Moğol istilasına başladığı sırada, merkezi İli Nehrinin doğu taraflarında bulunan Karlukların liderinin unvanı Arslan Han

idi. O, Uygur İdi-Kut'u Barçuk ile beraber Çingiz Han'ın hakimiyetini tanımıştı ve ilginçtir ki, Moğollar da emirleri altındaki beylere arslan başlı payzalar (bir nev'i berat) veriyorlardı[47].

Netice olarak, Türk kültüründe ve tarihinde arslan için şunları söyleyebiliriz. Gerçekten tarihî kaynaklardan öğrendiğimize göre, arslanın bizim kültürümüzde yeri son derece büyüktür. Çünkü onun izlerini milattan önceki çağlardan itibaren takip edebiliyoruz. Biz öyle sanıyoruz ki, 5. yüzyıldan sonra Türk toplulukları pek çok sınıflandırmaya tabi tutuldukları gibi (Tölös-Tarduş/ Tulu-Nuşipi vs), bir de arslanlar ve börüler diye adlandırıldılar. Doğu Türkleri kendilerini börüler, batı Türkleri de arslanlar olarak andılar ve doğuda Kök Türk Kağanlığı yıkıldıktan sonra ortaya çıkan Türgiş, Karluk, Kara-Hanlı, Gazneli, Selçuklu gibi Türk sülaleleri buna bağlı olarak arslan motifini ön plana çıkardılar ve bunun yaygınlaşmasına aracı oldular.

Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ.

“Kök Börüler ve Arslanlar”, Göktürk Devleti'nin 1450. Kuruluş Yıldönümü, Sempozyum Bildirileri, Ankara 2001

■ Dipnotlar:

[1] Bazı araştırmacılar Aşina adının sogdçadan veya hotancadan geldiğini, manasının da “mavi” (kök) olduğunu söylüyorlarsa da (Bakınız, S.G.Klyastornıy, “Orhon Anıtlarında Türklerin Krallık Soyunun Adı”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten), 1990, Ankara 1994, s.139), bu varsayıma şimdilik tereddütle bakmak lazımdır. Aşina'nın kurt ile alâkasını aşağı- yukarı bugün herkes kabul etmektedir. A-shih-na= Eski Türkçe-Mogolca Çinga~Şinga>Çına “kurt”. Bakınız, O.Pritsak, “Kara-hanlılar”, İslam Ansiklopedisi, C. 6, İstanbul 1955, s.252.

[2] S.Gömeç, “Ergenekun Yurdun Adı”, Meslek Hayatının 25. Yılında Prof.Dr. Abdulhaluk M.Çay Armağanı, C. I, Ankara 1998,

s.451-452; S.Gömeç, Kök Türk Tarihi, 2. baskı, Ankara 1999, s.7. Ayrıca, S.Barutcu Özönder bir makalesinde Türklerin etnik kökeni meselesi üzerinde durmuş, kurtun mahiyetini ve önemini açıklamaya çalışmıştır. Bakınız, S.Barutcu Özönder, “Türkler Ne Zaman Bir Millet İdi?”, Kök Araştırmalar, 1/2, Ankara 1999, s.65-89.

[3] J.T.Chang,, T’ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler, Doktora Tezi, Taipei 1968, s.42. 725 yılında Çin imparatoru ülkesinin doğu kesimlerinde bir gezi yapmayı planlıyordu, fakat bunu fırsat bilen Türklerin de ülkesini istila edeceğinden korkuyordu. Bu maksatla bir elçisini Kök Türk ülkesine gönderdi. Büyük bir ihtimalle ilteber unvanını taşıyan bir Aşite beyi Çin imparatorunun maiyetinde olarak doğu gezisine katıldı. Bakınız, M.T.Liu, Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T’u-Küe), Cilt I, Wiesbaden 1958, s.176-177

[4] Gömeç, a.g.e., s.39-40.

[5] Bakınız, Köl Tigin Yazıtı, Doğu tarafı, 9-10; Bilge Kagan Yazıtı, Doğu tarafı, 8-9.

[6] S.Gömeç, Kök Türkçe Yazılı Metinlerin Türk Tarihi ve Kültürü Açısından Değerlendirilmesi, Doktora Tezi, Ankara 1992, s.46-47.

[7] Aynı zamanda bu adın Tonga ile de irtibatlı olabileceğini gözden ırak tutmamak gerekir. Kaşgarlı Mahmut, “Tonga” kelimesi hususunda “kaplan cinsinden bir hayvandır. Çok kere kişi adı olarak kullanılır. Tonga Han, Tonga Tigin denir. Türklerin büyük hakanı Afrasyab’ın asıl Türk adı Tonga Alp Er’dir” der. Bakınız, Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lûgat-it-Türk, C. III, Çev. B.Atalay, Ankara 1988, s.368.

[8] B.Ögel, Sino-Turcica, Taipei 1964, s.30-35.

[9] Liu, a.g.e., s.171, 275; S.Gömeç, Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü, 2. baskı, Ankara 2000, s.65-66.

[10] B.Ögel, bu adın sanskritçeden İran mitolojisine girdiğini söylüyor. Bakınız, B.Ögel, Türk Mitolojisi, Ankara 1971, s.381.

[11] O.Ş.Gökyay, “Han-nâme”, Necati Lugal Armağanı, Ankara 1968, s.286.

[12] Gökyay, a.g.m., s.287-290.

[13] Malûm olduğu üzere 17. yüzyılda Türkmenler ile Özbekler arasında çok kanlı savaşlar cereyan etmiştir. Ebu'l-gazi Bahadır Han tarafından yapılan Türkmen katliamları halâ meşhurdur. Bakınız, S.Gömeç, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi, Ankara 1999, s.184-185.

[14] Gökyay, a.g.m., s.292.

[15] Ebu'l-gazi Bahadır Han'ın 17. asırda, Türkmenlerin elinde bulunan Oguz-nâmelere dayanarak yazdığı Şecere-i Terakime'de; "Oguz Kagan, İt-Barak Han ile yaptığı ilk savaşta mağlup olunca, iki büyük ırmağın yanına geldi. Burada konakladığı sırada, kocası savaşlarda ölen kadınlardan biri hamile olduğu için sancılandı. Doğum yapacak ev yoktu. Çürük bir ağaç içerisinde çocuğunu dünyaya getirdi. Bunu kagana bildirdiler. Oguz onun babasının kendi gözü önünde öldüğünü bildiğinden, kendi çocukları gibi gördü. Bu oğlan ağaç içerisinde doğmuş olduğu için de adını Kıpçak koydular" demektedir.

[16] Bu adı O.Ş.Gökyay, Bektemiş olarak okumasına karşılık, B.Ögel Bekitmiş şeklinde okunması gerektiğine işaret etmektedir. Bakınız, Ögel, a.g.e., s.398.

[17] Gökyay, a.g.m., s.296-302.

[18] Ebu'l-gazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime, Haz. M.Ergin, İstanbul (tarihsiz), s.71-73.

[19] S.G.Agacanov, Oğuzlar, Çev. E.Neccef-A.Annaberdiyev, 2. baskı, İstanbul 2003, s.306.

[20] Ögel, a.g.e., s.304.

[21] Buradaki Kaba-ağaç sözünden "Kıpçak"a bir gönderme olduğunu sezinlemekteyiz.

[22] Ögel, a.g.e., s.89.

[23] A.Afetinan, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, 4. baskı, İstanbul 1982, s.40.

[24] Kızıl-Çıra II Yazıtı: 1916'da Adrianov tarafından Bayan-Köl ırmağı kıyısındaki Kızıl-Çıra mıntıkasında keşfedildi. Altı satır olan bu yazıtı da Malov ilim alemine tanıtmıştır. Bu yazıt için bakınız, S.E.Malov, Yeniseyskaya Pismennosti Tyurkov, Moskva-Leningrad 1952, s.79-81.

[25] S.I.Rudenko, Frozen Tombs of Siberia, Berkeley 1970,

s.235.

[26] L.N.Gumilev, Drevniye Tyurki, Moskva 1967, s.82.

[27] Esin, a.g.e., s.93; E.Esin, "M.V.-VII nci Asırlardan Tarihi ve Arkeolojik Malzeme Işığında Taspar Kagan'ın (M. 572-81) Kültür Çevresi". Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr.İ.Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan, Ankara 1985, 239; E.Esin, "İlteriş Kagan'ın Mezarı Sanılan Şivet-Ulan Külliyesi", 9. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, C. 2, Ankara 1988, s.570-571.

[28] İbn Bibi, El Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Alaiye, Çev. M.Öztürk, C. II, Ankara 1996, s.154; G.Feher, "Türko-Bulgar, Macar ve Bunlara Akraba Olan Milletlerin Kültürü", II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, İstanbul 1943, s.297, 307; Esin, a.g.e., s.140; E.Buharalı, "İslam Kaynaklarındaki Türklerin Nesebi İle Alâkalı Bilgilerin Göktürk Türeyiş Efsaneleri İle İrtibatlandırılması", Türk Kültürü, 31/357, Ankara 1993, s.30.

[29] E.Chavannes, Documents sur les Tou-kiue [Turcs] Occidentaux, Paris 1903, s.1388.

[30] E.Esin, "Farhar-ı Halluh (Karluk Budist Sanatı)", Türkiyat Mecmuası, C. 18, İstanbul 1976, s.89, 93; Z.V.Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, 3. baskı, İstanbul 1981, s.431.

[31] Gömeç, Uygur Türkleri..., s.23; Chang, a.g.t., s.205).

[32] Esin, a.g.e., s.138.

[33] J.R.Hamilton, Les Ouighours. A L'epoque des Cinq Dynasties, Paris 1955, s.143; Ö.İzgi, "Kao-Ch'ang Uygurları Hakkında", İÜEF. Tarih Dergisi, Ord.Prof. İ.H.Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, Sayı 32, İstanbul 1979, s.7; Togan, a.g.e., s.99; Ö.İzgi, Çin Elçisi Wang Yen-te'nin Uygur Seyahatnamesi, Ankara 1989, s.39.

[34] Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lügat-it-Türk, C. IV, Haz. B.Atalay, Ankara 1985, s.53.

[35] W.Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi, Haz. F.Köprülü, 6. baskı, Ankara 1984, s.188.

[36] Bakınız, Tunyukuk Yazıtı, I. Taş, Güney tarafı, 2-5: Oguz Begi; Çinlilere doğru Kunı Sengün adlı elçisini, Kıtanlara doğru Tongra Esemi göndererek, şöyle demiştir: "Azıcık Türk milleti yürüyormuş, kaganı yiğit, aygucısı (icracı müşavir)

bilge imiş. O ikisi var olduğu müddetçe Çin'i ve Oguz'u da öldürecektir. Çin güneyden, Kitan doğudan, ben kuzeyden hücum edeyim. Türk Sir Bodun ülkesinde hiç (kalkınmasın). Mümkünse onu yok edelim”

[37] S.G.Clauson-E.Tryjarski, “The Inscription at Ikhe Khushotu”, Rocznik Orientalistyczny, 34/1, Warszawa 1971, s.19.

[38] B.Spuler, “Geschichte Mittelasiens seit dem Auftreten der Türken”, Handbuch der Orientalistik, V/V, Leiden/Köln 1966, s.129.

[39] A.von Gabain, “Von Ötüken Nach Idıqut-Şehri Studie zur Akkulturation der Alt-Türken”, Acta Orientalia, Tom. 35/1-3, Budapest 1982, s.190.

[40] S.G.Klyaştorıy, “Sır-Darya”, Central Asiatic Journal, Vol. 6, Wiesbaden 1961, s.26.

[41] B.Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı, Ankara 1982, s.27. Ayrıca bakınız, O.N.Tuna, “Bazı İmlâ Gelenekleri, Bunların Metin İncelemelerindeki Önemi ve Orhon Yazıtlarında Geçen Birkaç Açıklama”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Ankara 1957, s.64.

[42] Ögel, Türk Mitolojisi, s.45.

[43] İ.Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 2. baskı, Ankara 1983, s.343; Pritsak, a.g.m., s.253.

[44] Kafesoğlu, a.g.e., s.138.

[45] M.A.Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, 2. baskı, Ankara 1982, s.30; İ.Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, İstanbul 1992, s.8.

[46] S.Gömeç, “Türklerde İdari Yapının Hususiyetleri”, Gök, 2/13, Ankara 1996, s. 10-11.

[47] L.Rasonyi, Türk Devletinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler, Haz. Ş.K.Seferoğlu- A.Müderrişoğlu, Ankara 1983, 31; Kafesoğlu, Türk Milli..., s.140; S.Gömeç, Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü, 2. baskı, Ankara 2000, s.69; M.D'ohsson, Moğol Tarihi, Haz. E.Kalan-Q.Şükürov, İstanbul 2006, s.224. Taryhy makalalar